

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА

УДК 340.12

ПРИРОДНЕ ПРАВО ЯК МЕТАФІЗИЧНИЙ РІВЕНЬ БУТТЯ ЮРИДИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Анатолій БЕРНЮКОВ,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства
Хмельницького інституту соціальних технологій
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

SUMMARY

In this article the judgment of the content of the law as metaphysical level of legal reality is exposed to the analysis. According to it, the author comprehends the key moments of such type of part of being appropriate (justice, equality, universality) in the light of modern West European philosophical and theoretical thought. In this plan the view of this important and topical issue of jurisprudence for our time – is methodologically reasonable and deserves on broad scientific attention.

Key words: philosophy of law, ontology law, being of law, legal reality.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується осмислення змісту права як метафізичного рівня юридичної реальності. Відповідно, осмислюються ключові моменти цього виду частини буття належного (справедливість, рівність, універсальність) у світлі сучасної західноєвропейської філософсько-теоретичної думки. У цьому плані погляд на це важливе й актуальне питання юридичної науки для нашого сьогодення є методологічно обґрунтованим і заслуговує на широку наукову увагу.

Ключові слова: філософія права, онтологія права, буття права, юридична реальність.

Постановка проблеми. Правова тема є постійною й болісною точкою, проблемною ділянкою на суспільній мапі. Постійні спори, безперервні дискусії, непримиренні диспути, що подекуди часто переходять у гострі суперечки, довкола справжньої сутності *ius* та адекватного механізму його осмислення як найбільш прийнятнього у використанні інструменту пізнання цього явища й тісно пов'язаних із ним феноменів визначили фокус центральної магістралі всієї юридичної науки, не вщухаючи, але розпалюючись у різні історичні епохи. Ці пристрасті ще дужче та з новою силою розгорілись уже сьогодні. Саме буття підкинуло нам цю задачу не з легких, задавши всім нам безумовний наряд на її виконання. І це є не звичайним ребусом для розминки мозку на дозвіллі, оскільки вона має величезне практичне значення. Разом із тим не так уже й просто виявилось знайти для неї задовільний розв'язок. Поняття права – незручна та водночас болюча тема, що стала важким словом для теоретиків і безпосередньо юристів-практиків.

Актуальність теми. Перш ніж розпочати виклад основного матеріалу, відзначимо, що в статті ми спиралися переважно на останні публікації тих авторів, у яких започатковано розв'язання означеної нами в заголовку проблеми. При цьому серед таких авторів можна відмітити, зокрема, таких: А. Аверін, Е. Байльдинов, Х. Бехрух, С. Бобровник, В. Булгаков, Н. Бутакова, Н. Варламова, І. Вінницький, О. Волкова, А. В'язов та інші. Разом із тим, жодним чином не применшуючи внесок цих учених у розробку теми, варто вказати на те, що в їхніх роботах не знайшло свого остаточного та кінцевого вирішення зазначене питання.

Тож розгляд природного права якості як метафізичного рівня буття юридичної реальності потребує свого подаль-

шого та більш детального дослідження, що і має на меті стаття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як засвідчує онтологічний аналіз юридичної реальності, її головним доменом є "*ius naturale*". Останнє, однак, не може бути побудоване на однозначній редукційності безумовно встановлених людиною конкретних положень через відомі гносеологічні перепони при осмисленні явищ світу належного. У силу того чи іншого ступеня свого розвитку ми лише формуємо власне уявлення про юснатуралістську конкретику. Водночас саму реальність *ius naturale* ніщо не може заперечити. Право є онтологічним у тому, що воно існує, а його гносеологічність полягає в пізнавальній природі свого життя для людини. Але де *ius naturale* починається й коли закінчується? Юс буттєво ставить перед нами неминуче питання про фундамент, на якому воно від початку корениться. І вже тисячоліттями юристи намагаються побудувати конструкції правовідносин, які пояснювали б, що являє собою *ius naturale*. І в цьому плані, як справедливо зауважує Н. Бутакова, «проблема правовідносин, як і праворозуміння загалом, належить до «вічних» проблем юриспруденції. Кожна епоха вносить у її розробку елементи нового, що відображають не тільки специфіку цього етапу розвитку суспільства, а й соціальний досвід, накопичений людством, філософське осмислення змін, які відбуваються в суспільстві, а також розвиток наукових уявлень про право і його роль у суспільстві» [6, с. 3].

На перший же погляд може створитися враження, що права мовби й немає, оскільки ця субстанція прямо не видно. Попри цю обставину, позаімперичність "*ius naturale*" зовсім не означає онтологічну міонічність: його ідеальна

сутність, первинно живучи в повноправній реальній буттєвості, виявляється в соціальній реальності, зокрема у вигляді позитивної норми. Коли ж цього не відбувається, тоді в законодавстві відсутнє *jus naturale*. І його не можна назвати правовим, адже в такому випадку воно стає лише об'єктивованістю авторитарних прагнень. Тобто, місце *jus naturale* посідає нічим не підкріплена у своїй основі думка, що й призводить до руйнації суспільства.

Між тим право безпосередньо закладене в саме буття як невідчужувана частина Цілокупного порядку космосу. І це є дійсність, створена Вищим теоретичним розумом з метою практичного самодіяння. У загальному стосунку ж право передє буттю в тому розумінні, що є однією з умов його можливості існування як такого. Відтак воно не залежить від людини й у часі випереджає її народження, та й існуватиме після її зникнення як одного з видів суб'єктів. Причому Те, що є правом, завжди наявне в бутті й узгоджується з наявною у світі фактичністю стану речей. Змінюються ж лише суб'єкти, для яких воно призначене. Самим же по собі речам право не потрібне, їм достатньо фізичних законів. А от коли з'являється нове суспільне відношення, то норма *jus naturale* для нього вже підготовлена й одразу вступає в дію. Тож навіть якщо суб'єкт і відсутній, право однаково існує, чекаючи часу своєї реалізації для нього.

Відтак усі правові питання варто розглядати у сфері інформаційної деонтики у вигляді сукупності нормативних елементів у соціальних комунікаціях. При цьому як буттєвий продукт нонемерджеретна та нестохастична субстанція, *jus naturale* є один із невід'ємних напрямів логіки розвитку «онто». Щоправда, маючи власну реальність, право, однак, задіюється тільки за наявності соціуму, де воно за своїм визначенням і має «запрацювати». Тому, як зауважує Н. Бутакова, «визнано, що право поза правовідносинами позбавлене своїх регулятивних властивостей» [6, с. 12]. Тобто, право-в-собі утворює самозабезпеченість, але це не означає його замкненість на власному бутті. Воно постає реально саме в-реалізації-для-Нас. Тож для людини право має не феноменальний, а ноуменальний характер.

Говорячи ж вже загалом про закони Усього, потрібно зазначити, що відсутність загальноприйнятого врівноваження завжди призводить у світі до породження протистояння. Тому рух у напрямі до спокою має панувати в усіх сферах без винятку. Золота середина як адекватність між злом і добром, днем і ніччю, життям і смертю є символом самого буття. Досягнення цього – рушійна сила його розвитку. Зрештою, саме нездоланне розбалансування стане неминучою причиною загибелі нашого світу. У цьому плані будь-яке регулювання здійснюється для того, щоб урівноважити частину процесів, які відбуваються у світі. І тут *jus naturale* як константа-регулювальник руху людських стосунків виступає в якості ідеально компромісної та дієвої системи стримувань і противаг, що покликана уникати спірні ситуації в соціумі, а в разі їх виникнення – справедливо розв'язувати. І що головне при цьому, право, відбираючи в екзистенції мало, дає їй значно більше. Відсутність же певного «мінімуму» юридичного порядку є тією межею, за якою починається розпад суспільства, порушення та розірвання необхідних для збереження його цілісності зв'язків. І лише всередині дійсної право-організованості людина почуває себе комфортно й зливається по-справжньому із буттям.

Тож, як справедливо вказує Н. Варламова, «виникнувши із протилежності приватних інтересів, право поклика-

не вирішувати їхні колізії» [7, с. 48]. І в цьому стосунку, як правильно зазначає А. Аверін, «право (в юридичному сенсі) як регулятор суспільних відносин являє собою одне з кращих винаходів» [1, с. 70]. Розвиваючи цю думку, С. Бобровник вказує таке: «Відомо, що абсолютно рівних людей немає. Отримуючи рівний обсяг юридичних прав і обов'язків, індивіди посідають різне фактичне становище в суспільстві. Не існує загальної рівності юридичних прав і обов'язків, люди різні за своїми можливостями й мораллю, що виявляється в різній реалізації ними юридичних норм. Правова свобода зумовлює правову нерівність» [4, с. 6]. Тож, як підсумовує С. Бобровник, «рівноправність, по суті, є правовою суперечністю, що відображає конфліктність права, а засобом його дозволу слугують правокомпромісні принципи рівності елементів правосуб'єктності, рівні можливості співіснування прав, збалансованість прав і свобод, рівне застосування закону для всіх». При цьому, як пояснює С. Бобровник, хоч й варто говорити про «вияв компромісу й конфлікту в праві», але, з іншого боку, «необхідно також розуміння того, що сутність права є системою цінностей, життєво важливих для суспільства» [4, с. 4]. Адже, як зазначає далі дослідниця, «саме наявність правового конфлікту та успішне його розв'язання за допомогою правового компромісу свідчать про реальну ефективність права і забезпечують суспільну злагоду» [4, с. 6].

Саме через упровадження правового регулювання в соціальній дійсності відбувається зовнішня збалансованість і стабільність. Усе це стає можливим тому, що норми *jus naturale* в їхньому неухильному виконанні пропонують вироблення надійних і гарантованих ліній поведінки, що ведуть до встановлення суспільної справедливості й що є дуже важливим для існування кожного соціуму. Адже, як правильно відзначає А. В'язов, «ідея і вимоги соціальної справедливості, їхня послідовна реалізація відіграють важливу роль у справі якісного перетворення життя нашого суспільства, створення ... демократичної правової держави із республіканською формою правління» [10, с. 3].

Однак саме забезпечення встановлення справедливості – надзвичайно важке завдання, оскільки, як правильно вказує С. Бобровник, «ця категорія викликає правовий конфлікт, що полягає в кількісному визначенні міри рівності й свободи для всіх суб'єктів права» [4, с. 6]. Аналогічно мислить і дослідник В. Булгаков, указуючи, що «сутність справедливості полягає в тому, щоб установити, знайти, сконструювати міру для людських вчинків. Це свого роду міра-оцінка. Оцінка ваги вчинку людини, яка орієнтована на чинну в ... суспільстві ієрархію цінностей» [5, с. 12]. І лише за рахунок *jus* можна досягти цього. Обмежуючи свої посягання на права інших, у дотриманні норм юс якраз і встановлюється справедливість.

Причому ж право як банк єдиновірних норм – це не диспозитив, а імператив. На це звертає увагу й О. Волкова: «Найважливішою рисою природного права є його універсальна нормативність, що виявляється в наказовій, зобов'язувальній, імперативній формі його суджень. Ця універсальна наказовість має безособово-авторитарний характер. Тобто, ці норми адресовані до усіх без винятку правоздатних суб'єктів і закликають відповідати сформульованим у них приписам, тому що ті відповідають вимогам вищої абсолютної справедливості. Ці вимоги категоричні в тому сенсі, що не залишають можливості для сумнівів і коливань. Вони гарантують індивідуальній правосвідомості вищу правоту, якщо її власник буде діяти в належно-

му напрямі» [9, с. 59–60]. Адже, як пояснює О. Волкова, «природне право – це вимоги, що випливають із умов життєдіяльності, природного середовища» [9, с. 61]. Тож ці правила існування суспільства в загальнообов'язковому порядку потрібні для кожного соціуму. Людина не може через формування законів на власний розсуд управляти рівним собі за статусом, тобто іншим суб'єктом. Для цього й існує право. Тож кожний із нас має бути зацікавлений у тому, щоб у соціумі був наявний незалежний над-суб'єктивний регулятор. І в цьому зв'язку право – це зовнішнє мірило, яке дає людині уявлення про ступінь дозволеності при здійсненні її суспільних відносин. Тому право – обов'язкові для нас дії, які одухотворені істиною самого буття, й без них жодному соціуму не обійтись.

Право, як установчі норми самого Життя, «сіль» буття – це зафіксована даність і стала структура. Юс не одномоментне, але розгортається поступово, усе більше розкриваючи свою потаємність перед нами, через що воно не реалізується лише «сьогодні-на-сьогодні». Глибинна сутність людських відносин незмінна, усе це й дає змогу існувати абсолютній свіжості *ius naturale*, будучи єдиним у своєму роді. Воно як ідеал завжди чинне в бутті, актуальне та придатне для валідного використання до будь-якого історичного розвитку суспільства незалежно від конкретного виду суб'єктів. Тому правильне (справедливе) лише все те, що робиться саме за нормами *ius naturale*. У результаті, як зазначає В. Булгаков, «справедливість, зафіксована за допомогою норм права, виступає в якості визнаного та такого, що захищається ... масштабу співвиміру дій людей» [5, с. 15].

Більше того, як правильно наголошує І. Вінницький, сам «принцип справедливості щодо системи принципів права здійснює функцію системо-утворення» [8, с. 10]; «щодо правової системи суспільства загалом принцип справедливості виконує функцію ціннісного узгодження всіх без винятку компонентів правової системи суспільства» [8, с. 11]; «щодо системи права як базового компонента правової системи суспільства принцип справедливості виконує функції активізації розвитку, гуманізації, змістового узгодження та координації дій».

Подібно про зв'язок чинника справедливості з іншими принципами права (у контексті вирішальної ролі серед них останньої) говорить й А. В'язов: «Усі його принципи діють у тісному взаємозв'язку й органічно доповнюють один одного. Сутність принципу справедливості не може бути повною мірою розкрита у відриві від них. Крім того, критерієм справедливості співвимірюються всі галузі й норми права» [10, с. 8]. Адже, як пояснює А. В'язов, «оцінний характер феномена справедливості, виконувана ним ціннісно-співвимірвальна функція зумовлюють його особливу координувальну роль у системі принципів права. Із позиції справедливості найважливішим результатом такої координації є досягнення оптимального співвідношення між загальнолюдськими ... цінностями, ... що забезпечують успішне вирішення ... завдань нормативного регулювання». При цьому, додає А. В'язов, «справедливість – принцип права, що пронизує всі «поверхи» правової системи, від окремих її норм до права загалом. Коли принцип справедливості втілюється в праві, то право тим самим набуває властивості справедливості. Певний принцип діяльності стає властивістю її результатів» [10, с. 19]. Тож, як наполягає А. В'язов, «відомою мірою справедливості обґрунтовує інші принципи права, визначає їхнє співвідношення й межі дії .... Тому справедливість нерідко визнають найважливішою

властивістю права». На підставі цього А. В'язов робить правильний висновок, що «справедливість – інтегративний принцип права» [10, с. 11].

Разом із тим хоча загалом уся конкретика юс (як утілення справедливості) нам поки достеменно невідома, але, безсумнівно, воно є вічним стандартом для будь-якого закону. З огляду на це існування людини без права в суцільному неможливе. Причому саме *ius naturale* було написано під соціум, тому кожний суб'єкт зроблений для юс. Правильно зазначає Н. Бутакова, «правове регулювання розуміється передусім як цілеспрямований вплив на поведінку людей, їхню діяльність» [6, с. 15]. В іншому випадку не було б і потреби в праві. На це звертає увагу й Н. Бутакова: «Справді, якби належна (можлива) поведінка, яка закріплюється нормами об'єктивного права, збігалася із реальною поведінкою (для врегулювання якої й установлюється правова норма), то в чому полягав би сенс правового регулювання взаємодії людей?» [6, с. 17–18].

Отже, право – центр, навколо якого крутиться, відбувається решта юридичного. І в цьому плані, указує О. Волкова, «у вузькому розумінні природне право як система норм – це сукупність законів Природи і законів біологічного розвитку людини, на основі яких функціонує світ. У широкому розумінні природне право як система норм – це сукупність метафізичних духовно-моральних чеснот, яких повинна дотримуватися людина, підтримуючи онтологічні принципи світопорядку і обґрунтовуючи трансцендентальність власної вільної волі для активного самозбереження у Всесвіті» [9, с. 60]. Причому у своїй сутності право не уникає вирішення юридичних проблем «учорашнього», «поточного» ані «завтрашнього» дня. У юс не залишилось нічого повз уваги, усе продумано та направлено діє заради справи. Тут немає жодного зайвого елемента. При цьому не потрібно думати, що правом урегульовані всі без винятку реляції людини, як-от: із якої ноги вставати зранку, оскільки це б означало повне знищення свободи особи, а отже, й екзистенції. Насправді ж, варто погодитися з А. Аверіном, що «право регулює найбільш значущі для суспільства відносини» [1, с. 112]. Більше того, як правильно вказує Н. Варламова, самі «суспільні відносини охоплюють не всі наявні між людьми взаємозв'язки. Їх варто відрізнити від індивідуальних відносин, що складаються в безпосередньому психологічному спілкуванні людей. На противагу їм суспільні відносини мають безособовий характер, у яких людина виступає не як конкретна особистість, а як носій певної соціальної ролі» [7, с. 44].

Про необхідність «усе-врегулювання» правом говорить й А. Байльдинов: «Видається, що предметом регулювання загального (універсального) права мають стати будь-які відносини, які можуть виникнути між будь-якими суб'єктами ... а об'єктом – усе те, з приводу чого виникають такі відносини» [2, с. 19]. При цьому дослідник уточнює: «Видається, головною метою загального (універсального) права ... потрібно визнати сталий розвиток людства, що розуміється як безпечний, вільний, усебічний і гармонійний розвиток кожної людини, кожного народу й кожної держави в злагоді з навколишнім природним і соціальним середовищем на основі рівних прав і рівних можливостей. Отже, пропонується розуміти право не із крайніх позицій персоніцентризму або соціоцентризму, а із позиції гармонії прав та інтересів усіх суб'єктів розглянутої суспільної системи. Відповідно, суб'єктами загального права повинні бути визнані такі: індивіди; створювані індивідами для реалізації своїх прав і законних інтересів юридичні

особи; ... суверенні держави й державно-подібні утворення; міжнародні об'єднання як міждержавного, так і недержавного, а також змішаного характеру, створювані для реалізації прав і законних інтересів індивідів, юридичних осіб, народів і людства загалом» [2, с. 19–20].

Право – це й не хаотичне накопичення, звалене на громадження правил, але констеляційна система «без зайвого», із лаконічним і чітким формулюванням. Увесь, здавалось би, складний юридичний випадок тут може бути вміщений в один рядок. Як приклад можна навести десять божих заповідей, що є одним із виявів *jus naturale*. Тож у праві давно все розписано, хто і як має діяти, оскільки в ньому окреслено повний набір розв'язків усіх можливих ситуацій для нашого буття. Тому універсальність права, як пояснює С. Бобровник, полягає «в його можливості бути засобом вирішення різноманітних суперечностей» [4, с. 7]. Про таку всезагальність права веде мову й дослідник Х. Бехруз: «Воно забезпечує цивілізоване співіснування індивідуумів, верств і класів населення, що проживають у межах окремих суспільств, хоча соціальні фактори, які детермінують формування та функціонування правопорядку, різні» [3, с. 144]. Відтак юс завчасно вказує суб'єкту постійне правило його поведінки до окремого вчинку, який він тільки-но збирається чи планує зробити, і в цьому контексті юс наслідково визначає майбутнє. Більше того, в *jus naturale* передбачено й нормативи регулювання відносин, які ще не швидко з'являться в нас. І в цьому зміст його всеосяжної універсальності, створеної спеціально під наш світ. Так, правопорядок – тільки адаптована до практики регулятивної та охоронної діяльності типова модель ідеальної соціальної поведінки, урегульована через *jus naturale* й направлена на втілення в реальному житті суспільства закріплених владних указівок творця буття. Однак питання про безпосереднє впровадження юс у суспільному суцюзі через позитивовані закони уже є темою для наступних наукових розвідок.

Висновки. Наразі ж можна констатувати, що, отже, Право живе саме по собі лише тією мірою, наскільки дає змогу його вплетеність у загальну структурну систему буття. При цьому воно посідає лише своє, відведене та вказане місце, де й у якому воно владарює повноправним господарем. Право й лише тільки воно єдине відповідає за свою ділянку. А ввірене йому завдання полягає в тому, що воно покликане унормувати людські відносини найбільш адекватно-ідеальним чином. Жодна інша ідея не наділена такими «симфонічними» повноваженнями в цій галузі.

Тому право – це найбільш оптимальна модель гармонійного врегулювання суспільних відносин у всьому бутті. Воно було створене до й саме для людини, залишиться чинним після нас. Тож повстати можна проти державного закону, але не проти права. Адже саме *jus naturale* є метафізичним рівнем буття юридичної реальності, що, отже, і визначає сутність останнього.

Список використаної літератури:

1. Аверин А.В. Истина и судебная достоверность (Постановка проблемы) / А.В. Аверин. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 466 с.
2. Байльдинов Е.Т. Концепция всеобщего (универсального) права и международного государства и концепция относительности прав человека как видение основ более устойчивого глобального правопорядка / Е.Т. Байльдинов // Современное право. – 2013. – № 10. – С. 17–29.
3. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система / Х. Бехруз // Право України. – 2010. – № 4. – С. 143–147.
4. Бобровник С.В. Позитивистский и естественно-правовой аспекты исследования компромисса и конфликта в праве / С.В. Бобровник // Современное право. – 2013. – № 3. – С. 3–7.
5. Булгаков В.В. Концепция справедливости в праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.В. Булгаков ; Тамбовский гос. ун-т им. Г.Р. Державина. – Тамбов, 2001. – 22 с.
6. Бутакова Н.А. Правоотношения в структуре правовой действительности : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.А. Бутакова ; Северо-западная ак-я гос. службы. – СПб., 2006. – 24 с.
7. Варламова Н.В. Правоотношения: философский и юридический подходы / Н.В. Варламова // Правоведение. – 1991. – № 4. – С. 44–54.
8. Винницкий И.Е. Функции справедливости и законности как принципы права : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / И.Е. Винницкий ; Московский ун-т МВД России. – М., 2011. – 28 с.
9. Волкова О.М. Співвідношення категорій природного та позитивного права: сучасні погляди та концепції / О.М. Волкова // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 59–65.
10. Вязов А.Л. Принцип справедливости в современном российском праве и правоприменении (теоретико-правовое исследование) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.Л. Вязов ; Ак-я управл. МВД России. – М., 2001. – 30 с.